



**T.C.
KÜLTÜR BAKANLIĞI
ANITLAR VE MÜZELER GENEL MÜDÜRLÜĞÜ**

**17.
ARAŞTIRMA SONUÇLARI
TOPLANTISI
2.CİLT**

**24-28 MAYIS 1999
ANKARA**

T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI YAYINLARI

Yayın No: 2345/2

Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları

Yayın No: 73-2

YAYINA HAZIRLAYANLAR

Koray OLŞEN

Fahriye BAYRAM

Adil ÖZME

Kemalettin ATAŞ

Yaşar KEPENEK

Dr. Haydar DÖNMEZ

Ceyhan SÜVARİ

DİZGİ:

Meryem UYANIKER

ISBN: 975-17-2318-3 (Takım)

975-17-2320-5 (2.Cilt)

ISSN: 1017-7663

Not: Bildiriler, sahiplerinden geldiği şekliyle ve sunuş sırasına göre yayınlanmıştır.

**KÜLTÜR BAKANLIĞI MİLLİ KÜTÜPHANE BASIMEVİ
ANKARA-2000**

İÇİNDEKİLER

Fikri KULAKOĞLU Şanlıurfa M.Ö. I. Bin Merkezleri Yüzey Araştırması	1
A. Tuba ÖKSE Sivas İli 1998 Yüzey Araştırması	11
Sachihiro OMURA 1998 Yılı İç Anadolu Yüzey Araştırması	25
T. SİPAHİ, T. YILDIRIM 1998 Yılı Çorum Bölgesi Yüzey Araştırması	31
A. ÖZDOĞAN, C. MARRO, A. TİBET, C. KUZUCUOĞLU Kastamonu Yüzey Araştırması 1998 Yılı Çalışmaları	41
R. Maria CZICHON 1998 Hattusa / Boğazköy Çevresinde Yüzey Araştırmaları	57
Mehmet ÖZSAİT 1998 Yılı Konya-Akşehir ve Isparta Yüzey Araştırmaları	63
Mehmet ÖZSAİT 1997 ve 1998 Yılı Tokat-Zile ve Çevresi Yüzey Araştırmaları	73
Oktay BELLİ 1998 Yılında Doğu Anadolu Bölgesi'nde Urartu Baraj ve Sulama Sisteminin Araştırılması	89
Nurettin YARDIMCI 1998 Şanlıurfa-Harran Ovası Yüzey Araştırmaları.....	101
Engin BEKSAÇ 1998 Yılı Balıkesir İli Ayvalık, Gömeç, Burhaniye ve Edremit İlçelerinde Pre- ve Protohistorik Yerleşmeler Yüzey Araştırması	115
Timothy P. HARRISON The 1998 Amuq Valley Regional Project Survey	127
E. GÜLEÇ, A. SEVİM, G. SARAÇ, İ. ÖZER 1998 Yılı Manisa İli Yüzey Araştırması	133
Timothy MATNEY Second Preliminary Report on Survey at Ziyaret Tepe (Diyarbakır Province) :Subsurface Mapping, 1998	137

Sevil GÜLÇUR Aksaray, Nevşehir, Niğde İlleri 1998 Yüzeý Araştırması	149
I.YALÇINKAYA, M.B. KÖSEM, K.ÖZÇELİK, C.M. EREK, M. KARTAL 1998 Yılı Yüzeý Araştırmaları ve Hatay Paleolitiđi	163
Roger MATTHEWS Project Paphlagonia: Regional Survey in Çankırı and Karabük Provinces, 1998 :	175
Alpaslan CEYLAN 1998 Yılı Erzincan Yüzeý Arařtırması	181
Aynur ÖZFIRAT 1998 Yılı Bitlis-Muş İlleri Yüzeý Araştırması: Tunç ve Demir Çağları	193
M. ÖZCAN, G. SUMMERS, F. SUMMERS 1998 Yılı Kerkenes Dağı Projesi	211
Şevket DÖNMEZ Sinop-Samsun-Amasya İlleri 1998 Yüzeý Arařtırması	229
Gustavo TRAVERSARI 1998 Yılında (Phrygia'daki) Laodicea'da Yapılan Arkeolojik Yüzeý Araştırması	245
L. VANDEPUT, V. KÖSE, S. AYDAL 1998 Yılı Pisidya Yüzeý Araştırması Projesi Melli'deki Çalışmalara Dair Ön Rapor	249
V.ÖZKAYA, O. SAN Alında Nekropolü-I	263
Anneliese PESCHLOW Bericht Über Die Arbeiten Des Jahres 1998 In Herakleia Am Latmos und Umgebung	279
T. SANER, Z. KUBAN Kıran Gölü 1998	287
Winfried HELD 1998 Yılı Loryma Araştırması	295
Mathias BENTER Hydas Yüzeý Arařtırması 1998	307

N. ÇEVİK, İ. KIZGUT, Ş. AKTAŞ Trebenna ve Çevresi Yüzeý Araştırmaları 1998	321
N. ÇEVİK, B. VARKIVANÇ Tlos ve Çevresi 1998 Yüzeý Arařtırmaları: Darrözü Yerleřimi	329
O. P. DOOÑAN, A. J. GANTOS, F.J. HIEBERT, A. YAYCIOĐLU, M. BESONEN Sinop Bölgesel Arkeoloji Araştırması 1998: Karasu Vadi Araştırması	345
F. ÖZGÜMÜŐ, K. R. DARK İstanbul İli, KocamustafapaŐa ve Yedikule'de Yapılan Yüzeý Araştırmaları	357
S. Yücel SENYURT NevŐehir İli 1998 Yılı Yüzeý Araştırması	365
Vincenzo RUGGIERI Archeological Survey in the Gulf of Gökova, 1998	381

1998 YILI BİTLİS-MUŞ İLLERİ YÜZEY ARAŞTIRMASI: TUNÇ VE DEMİR ÇAĞLARI

Aynur ÖZFIRAT*

1998 yılı yüzey araştırmalarımızı Bitlis ve Muş illerinde gerçekleştirilmiştir¹. Özellikle MÖ. II-I. binyıllar üzerinde yoğunlaştırılan çalışmalarımızda yeni merkezlerin yanı sıra 1997 yılında incelemelerimizi tamamlamamış olduğumuz alanlar tekrar gözden geçirilmiştir (Harita). Daha detaylı bir tanımlamayla, araştırmalarımız Muş Ovası'nın kuzeyindeki yüksek teraslar, Bulanık Ovası ile güneyindeki Gaz Sırtları ve hemen bunun güneybatısındaki Atom Yaylası ile her ikisinin de güneyindeki Sütey Yaylası'nda gerçekleştirilmiştir. Denizden yüksekliği 2000 m. civarında olan bu yüksek yaylalar hayvancılığa elverişli otlak alanlarıdır. Bulgularımıza göre bu otlaklar bugün olduğu gibi, geçmişte de ekonomileri hayvancılığa dayalı toplumlarca iskân edilmişlerdi.

Bu yıl bulduğumuz en erken izler MÖ. III. binyıla ya da bir başka deyişle Erken Transkafkasya Dönemine ilişkindir. Bu döneme ait yalnızca Bulanık Ovası'ndaki Gümüşpınar (Pulur) Höyüğü'nden çanak çömlek bulabildik (Çizim: 1). Höyük, Muş ili Bulanık ilçe merkezine 12 km. uzaklıkta ve aynı isimli köyde yer alır. İlçenin güneydoğusunda ve Bulanık Ovası'ndaki yerleşim yaklaşık 300 x 250 m. boyutlarında ve 30 m. yüksekliğindedir. Ovadaki diğer höyükler gibi daha önce C. Burney² ve M. S. Rothman³ tarafından gezilmiş olan höyük bugün kısmen modern köy tarafından işgal edilmiştir. En dikkat çekici yanı üzerinde yer alan ve oldukça iri bazalt taşlardan yapılmış herhangi bir plan vermeyen yapı katı kalıntılarıdır. Toplanan çanak çömleklere göre höyükte Erken Transkafkasya Döneminden Ortaçağa değin yerleşilmiştir.

Gümüşpınar Höyüğü'nden topladığımız ilk Tunç Çağına ait çanak çömlekler kuzeyde Transkafkasya'dan güneyde Filistin'e kadar karşımıza çıkan Kura Aras türündedir. Erken Transkafkasya ya da Karaz olarak da adlandırılan bu parçalar, parlak siyah astarları, Nahçıvan kulpları ve spiral bezemeleriyle bu kültürün çok iyi bildiğimiz form ve mallarıdır (Çizim: 2). Komşu merkezler bakacak olursak: Muş ve Bulanık Ovası höyükleri⁴, Van Kalesi⁵, Karagündüz⁶ ve Dilkaya⁷ kazıları ile Van yöresinin diğer höyükle-

* Dr. Aynur ÖZFIRAT: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, 34459-İstanbul/TÜRKİYE
1 Araştırmamız için gerekli izni sağlayan Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile her türlü desteği sağlayan hocam Prof. Dr. Veli Sevin'e teşekkür ederim. Çalışmalarımız İstanbul Üniversitesi: Rektörlüğü Araştırma Fonu'na desteklenmiştir (Proje No: 1092/010598). Yüzey araştırmamıza Bakanlık temsilcisi olarak İğel Müzesi'nden Yaşar Ünlü; ekip üyesi olarak Celal Bayar Üniversitesi: Araştırma Görevlisi Anıl Yılmaz, İstanbul Üniversitesi-Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi Nuray Kaygaz, Boğaziçi Üniversitesi, Tarih Bölümü yüksek lisans öğrencisi Ayşe Özdemir ve Mimar Sinan Üniversitesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü öğrencisi Kamile Pınar Kandal katılmıştır. Araştırmalarımızda, ekibimize Bitlis'te Ahlat ve Adilcevaz, Muş'ta ise Taşoçuk ve Bulanık jandarma komutanlıkları eşlik etmiştir. Çalışmamızın gerçekleştirilmesine büyük katkıları olan araştırma fonumuza, ekip üyelerime ve ilgili komutanlıklara yardımlarından dolayı çok şey borçlu olduğumu belirtmek isterim.

2 Burney 1958: No. 260; Russek 1980: No. 260.

3 Rothman 1995: No. 42.

4 Burney 1958: 187 vdd., fig. 157-170; Kozbe 1995; Rothman ve Kozbe 1997.

5 Tarhan ve Sevin 1991: 435. res. 23/1-6; Tarhan ve Sevin 1994: 852. res. 3-7; Tarhan 1994: 47, fig. 31.

6 Sevin ve Kavaklı: 1996: 342. res. 8; Sevin ve diğ., 1998: 579 vd., res. 8.

7 Çilingiroğlu 1987: 83, res. 2-8; ay. yaz. 1988b: 233 vd., res. 18; ay. yaz. 1991: 271 vd., res. 4; ay. yaz. 1993: 472 vdd., res. 4-10; Çilingiroğlu ve Derin 1992: 403 vdd., res. 10-11; Kozbe 1990.

rinde⁸, Ahlat-Harabehülik yerleşimi⁹ ve Sütey-Yuvadami nekropolü¹⁰ ile Adilcevaz-Kümbet Höyük'te¹¹ bu çanak çömleklerin çok yakın benzerleri vardır.

Araştırmamızın odak noktasını oluşturan MÖ. II. binyıl ise çalıştığımız bölge için de en az bilinen dönemdir. Bugünkü bölünmeyle Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan, Nahçıvan ve Kuzeybatı İran'dan bilinen bu kültürün en önemli özelliği monokrom ve polikrom boyalı çanak çömlekleridir. Doğu Anadolu nekropollerindeki yoğun kaçak kazılar nedeniyle tüm Türkiye müzeleri ve özel koleksiyonlarda bu türden boyalılar çok sayıda karşımıza çıkar. Bu çanak çömleklere yayıldığı tüm coğrafyada, daha çok yüksek yaylalardaki nekropollerde rastlanır. Büyük otlaklara sahip bu araziler yalnızca hayvancılığa elverişlidir. Bu nedenle bu gruplar için genellikle kabul edilen yaşam tarzı pastoralizmdir. Daha önceden Anadolu'da varlığı bile tartışmalı olan bu kültürün ülkemizdeki varlığı açıktır. Nitekim araştırmalarımız sırasında belirlediğimiz bu kültüre ait yerleşim yeri ya da nekropollerin sayısı her yıl artmaktadır ve bunlarda diğer bölgelerdeki gibi yaklaşık 2000 m. yükseklikteki yaylalarda karşımıza çıkmaktadır.

Kuzeydoğu Anadolu MÖ. II. binyılı için daha önceden Suluçem kurganları, Sarıvelî Höyüğü, Nurettin Höyüğü ve kurganları, Eski Norgüh ve Yılan Kalesi yerleşimleri ile Sütey Yaylası (Yuvadami, Cemaleddin ve Eriklik) ile Elmakaya nekropollerini belirlemiştik (Harita)¹². 1998 yılında ise bu döneme üç yeni merkez eklenmiştir. Bunlar: Gümüşpınar Höyüğü, Çaygeldi Nekropolü ve Höyüğü ile Haydar Kalesi'dir.

Gümüşpınar Höyüğü'nde az miktarda Orta-Son Tunç Çağı boyalı çanak çömlekleri ele geçirilmiştir (Çizim 3: 1, 3). Gümüşpınar boyalıları, bu türde malların yaylalardaki büyük nekropollerin dışında özellikle höyüklerde çok az bulunması nedeniyle önemlidir. Kırmızımsı kiremit astar üzerine siyah renkte, dalgalı hatlarla doldurulmuş üçgenlerle bezeli bu çömlekler söz konusu dönemin monokrom boyalıları olarak adlandırılan grubuna girer.

Çaygeldi nekropolü ve Höyüğü, Muş İli Bulanık İlçesi'nin 18 km. güneydoğusundaki Çaygeldi Köyü'ndedir. Köyün güneybatısında ve denizden 1750 m. yükseklikteki Kale mevkiinde yer alır (Çizim: 4). Otlak açısından zengin olan Gaz Sırtları'nda ve aynı zamanda Ahlat'ın kuzeyindeki Atom Yaylası'na giden yolun da üzerindedir. Köye yaklaşık 1.5 km. uzaklıktaki bu yüksek yamaçlarda höyük denebilecek tabakalı bir yerleşim ve bunun batı eteklerinde yaklaşık 1 km. lik bir alana yayılmış nekropol yer alır. Yüzey buluntularına göre Çaygeldi Orta Tunç Çağından Geç Demir Çağına değin kullanılmıştır. Bulanık Ovası'na hakim bir noktada ve Alicacir Deresi vadisine bakan tarafı oldukça yüksek olan höyük, nekropolün yanındaki konumu açısından önemlidir ve şimdilik tek örnektir.

Çaygeldi nekropolünün hemen doğusundaki kayalık tepe üzerindeki tabakalı yerleşimin üzerinde açılan define çukurlarının kesitlerinde taş duvar kalıntıları görülebilmektedir (Resim: 1). Çaygeldi Höyüğü Orta-Son Tunç Çağı yerleşmeleri sorununa çözümler sunacak niteliktedir.

Çaygeldi nekropolü, hemen doğusundaki Elmakaya gibi, neredeyse tamamen yok olacak şekilde son derece hızlı ve yoğun kaçak kazılara sahne olmuştur (Resim: 2). Orta Tunç ve Erken-Orta Demir çağlarına ait bol miktarda çanak çömlek topladığımız nekropolde, sayıları yüzleri bulan kaçak kazı çukurlarına göre, mezarlar toprağa açılmış basit çukur ya da taş örgülüdür.

Çaygeldi nekropolünün Orta Tunç Çağı monokrom ve polikrom boyalı çanak çömlekleri bugüne kadar bulduklarımız içinde sayı ve kalite açısından en dikkate değer grubu oluşturur (Çizim: 5). Bunlar monokrom ve polikrom boyalı parçalardır, ayrıca bu gruplarla aynı mal özelliklerine sahip, ancak boyasız kırmızımsı kiremit astarlı parçalar

8 Burney 1958: 178 vdd., fig. 37-72.

9 Özfırat 1999: 1, res. 5.

10 Özfırat 1994: 361 vd., res. 2.

11 Burney 1958: No. 234, fig. 50; Russell 1980: No. 234; Sagona 1984: No. 211; Özfırat 1999: 1, res. 3.

12 Bu yerleşim ve nekropoller için bkz. Özfırat 1994: 360 vdd.; ay. yaz. 1997: 82 vdd. ay. yaz. 1999: 2 vdd. Daha önceden incelenmiş Eski Norgüh için bkz. Tarhan ve Sevin 1976-77: 287 vdd.

da vardır. Siyah renkte bezeli monokrom boyalılar içinde; bu türün çanaklarında sıklıkla görülen şekilde dalgalı hatlarla dolu girlandımsı yarım daireler (Çizim 5: 3) ile yine dalgalı hatlarla doldurulmuş üçgenlerle bezeli çömlekler (Çizim 5: 6-7) çoğunluğu oluşturur. Bezemeli kısmı krem astarla kaplanmış polikrom boyalılar ise tek ve çift renkte boyalıdır: Tek renk yani yalnızca siyahla boyalı iki çanak (Çizim 5: 1-2) girlandımsı yarım daire dizileriyle bezelidir; açık krem boya ile bezeli ve daha iri olan diğer bir örnekte ise (Çizim 5: 4) aynı motif kullanılmakla birlikte alt kısmına düz hatlardan bir bant yapılmış ve yarım dairelerin arasına da bir hayvan motifi yerleştirilmiştir. Çift renkte polikrom boyalı çanak (Çizim 5: 5) siyah ve kiremit renklerle diğerleri gibi bezlenmiştir, farklı olarak bu grupta sıklıkla görülen kelebek motifleri yarım dairelerin arasına yerleştirilmiştir.

İlk kez geçen yıl belirlediğimiz ve bu yaz yeniden gittiğimiz Elmakaya'da (Çizim: 4) ise daha önceki sonuçlarımızı değiştirecek herhangi bir bulguya rastlanmamıştır¹³. Köyün içindeki İncesu nekropolü Orta ve Son Tunç çağlar ile Erken ve Orta Demir Çağına, beldenin güneyindeki yüksek sırtlarda yer alan Altintepe nekropolü ise Orta ve Son Tunç Çağına ait malzeme verir. Herhangi bir yerleşim izine rastlanmamıştır, ancak bu hem modern yerleşimin altında hem de güneydeki yüksek sırtların ulaşamadığımız bir noktada olabilir.

Bugüne değin rastladığımız en geniş nekropol alanı olan Elmakaya'daki hızlı tahribat nedeniyle yine çok sayıda boyalı ve boyasız parça toplanmıştır. Tıpkı Çaygeldi gibi kırmızımsı kiremit mala sahip boyasız ve siyah renkte bezelenmiş monokrom boyalılarından oluşan parçalar bu grubun özelliklerini gösteren tüm profillere sahiptir. Dalgalı hatlarla dolu yarım dairelerle bezeli keskin karınlı çanak (Çizim 6: 1), yine dalgalı hatlarla dolu üçgenlerle bezeli kapalı ağızlı çömlekler (Çizim 6: 2-3) ve Trialeti türü diye adlandırılan boyunlu çömlekler (Çizim 6: 4) bunların arasında sayılabilir.

Bu döneme ait üçüncü noktamız, oldukça yüksek, dik bir kayalık üzerinde yer alan Haydar Kalesi'dir. Burası geçen yıl saptadığımız Yılan Kalesi'nden¹⁴ sonra, bu döneme ait malzeme veren ikinci kaledir. Bitlis İli, Ahlat ilçesi'nin kuzeyinde ve buraya 21 km. uzaklıktaki Develik Köyü'nde yer alan Haydar Kalesi Atom Yaylası'nın da güney eteklerindedir. Yüzeyle çok sayıda Erken-Orta Demir Çağı ile birkaç tane de Orta Tunç Çağı çanak çömlek parçası ele geçirilmiştir.

Köyün hemen kuzeybatısında ve ulaşılması oldukça güç doğal bir kayalık üzerinde yer alan kale denizden 2200 m. yüksekliğindedir. Yaklaşık 300 x 200 m. lik bir alana yayılmış olan kalenin üzerindeki mimari izler fazla değildir. İrili ufaklı büyük bazalt bloklar olasılıkla kalın bir surun var olduğunu düşündürürse de, plan verebilecek bir duvar kalıntısına rastlanmaz (Resim: 3). Henüz kalenin hangi tarihe ait olduğunu söyleyebilecek durumda değiliz. Ancak yüzey buluntuları bu alanın daha yoğun olarak Demir Çağında kullanıldığına işaret etmektedir.

Haydar Kalesi'nin Orta Tunç Çağı çanak çömlekleri polikrom boyalıdır. Sayıları çok az olmasına rağmen, kale denebilecek bir yerleşim üzerinde bulunmaları açısından önemlidir. Buraya alınan polikrom boyalı, krem astar üzerine kiremit ve siyah renkte bezemeli parça bu türdeki kaplarda sıklıkla görülen şekilde kelebek motifi ve paralel dik hatlarla bezelidir (Çizim 3: 2).

Bugüne değin hakkında çok az şey bilinen Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nin Orta ve Son Tunç çağları hala birçok probleme sahiptir¹⁵. Bir bütün olarak ele alacak olursak Kuzeydoğu Anadolu'da katışımıza çıkan MÖ. II. binyıl boyalı çanak çömlekleri genel olarak kuzeyde Kafkas Dağları'nın güney etekleri yani Güneydoğu Gürcistan'dan, doğuda Mil ve Mugan stepleri, güneyde ise Van Gölü havzası ile Urmiye Gölü'nün batı kıyılarına değin yayılmıştır. Bugüne değin kazı ve araştırmaların eksikliği nedeniyle belirlenememiş olan batı sınırı içinse; araştırmalarımıza göre Muş, Erzurum ve Artvin ara-

13 Özfirat 1999: 2; ayr. bkz. Evren 1999.

14 Özfirat 1999: 2.

15 Kuzeydoğu Anadolu'nun MÖ. II. binyıl problemleri için bkz. Çilingiroğlu 1983: 25 vd.; ay. yaz. 1984: 129 vdd.; ay. yaz. 1986: 109 vd.; ay. yaz. 1988a: 5 vdd.; ay. yaz. 1990a: 40 vdd.; ay. yaz. 1990b: 169 vdd.; ay. yaz. 1994: 1 vdd.; Günceri 1992: 149 vdd.; Özfirat 1997: 265 vdd.

sında çekilecek bir hat düşünülebilir¹⁶. Bu aynı zamanda yüksek Doğu Anadolu yaylasının da batı sınırır. Bu sınırlar içinde özellikle Aras Vadisi'nin oldukça yoğun yerleşildiği belirgindir, bu sonuçtan hareketle eğer bu çanak çömleğe bir isim vermek gerekirse "Aras Boyalıları" teriminin uygun olacağını düşünmekteyiz¹⁷.

Geniş bir coğrafi bölgeye yayılmış ancak düzenli tabakalar içinde bulunmayan Orta Tunç Çağı monokrom ve polikrom boyalı çanak çömlekleri kendi içinde farklı bezeme stillerine sahiptir. Bu farklı bezemelerden hareketle şimdiye kadar Trialeti-Kirovakan, Tazekent (Karmir Berd), Sevan-Üzerlik ile Kızıl Vank ve Van-Urmiye olmak üzere 4 ayrı kültür bölgesinin varlığı önerilmiştir¹⁸. Çalışmalarımızın sonucuna göre Kuzeydoğu Anadolu da bağlı bulunduğu coğrafi duruma göre bu alt kültür gruplarının malzemesine sahiptir. Araştırmalarımız şimdilik bu kültürlerin güneybatı ucunda ve Van-Urmiye grubu sınırları içinde devam etmektedir.

Çalışmalarımız bölgede nisbeten iyi bildiğimiz Erken Transkafkasya Dönemi ile kazıların yoğunlaştığı Urartu Krallığı arasındaki boşluğu aydınlatıyor gibi görünmektedir. Bu boşluğun en önemli nedeni, söz konusu dönemlere ait izlere ulaşımı bugün bile zor olan yüksek yaylalarda rastlanmasıdır. Nitekim bölgede, bugüne değin yapılan erken dönemlerle ilgili kazı ve araştırmaların hepsi ovalık alanlarda gerçekleştirilmiştir.

MÖ. II. binyıl için şimdilik iki önemli sorun görünmektedir: Yerleşim düzeni ve kronoloji. Bu döneme ait bugüne değin bulduğumuz merkezler genellikle nekropollerdir. Kilometrelerle ölçülebilecek alanlara yayılmış bu nekropollerin hepsi zengin otlaklarda yer alır. Bu otlakları kullananların buralara mevsimlik olarak geldiklerini düşünsek bile, ayrıca bir kişilik yerleşimleri de olması gerekir. Araştırmalarımız sırasında yerleşim izlerine de rastladık, ancak bunlar bu büyük nekropollerin yanında hem sayıca hem de boyut olarak küçüktürler. Yukarıda sözünü ettiğimiz problemlerin çözümü için oldukça önemli olan Sos¹⁹, Dilkaya, Van Kalesi²⁰, Tilkitepe²¹ ve Karagündüz²² höyükleri kazıları ise bu dönemlere ait zayıf tabakalar nedeniyle hemen hemen hiç bilgi vermezler. Dolayısıyla, bugün elimizde var olan verilere göre stratigrafiye dayanan kesin kronoloji imkânsızdır. Bu kültürün yayıldığı Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan, Nahçıvan ve Kuzeybatı İran merkezleri de büyük çapta nekropollerden oluştuğundan ve Üzerliktepe²³, II. Kültepe²⁴, Geoytepe²⁵ ve Haftavantepe'nin²⁶ dışındaki höyüklerde de, tıpkı ülkemizdeki gibi, zayıf tabakalar olduğundan bu konuda çok fazla yardım edemezler. Sözünü ettiğimiz höyükler içinde de yalnızca Haftavantepe sağlam bir mimariye ve kronoloji kanıtlarına sahiptir.

Yüzey araştırmamızın ikinci bölümü Demir Çağı'na ilişkindir. Bu döneme ait yukarıda sözünü ettiğimiz merkezlerin dışında Üçtepe Höyüğü'nde malzeme bulunabilmiştir.

16 Kökten, Burney ve Rothman'ın Muş Ovası'nda yaptığı yüzey araştırmalarında M.Ö. II. binyıla ait boyalı çanak çömlek bulunamamış oluşu bu görüşümüzü desteklemektedir. Bu araştırmalar için bkz. Kökten 1947: 463 vdd.; Russel 1980: 57; French ve Summers: 1994: 79; Rothman 1993: 283 vd.; Rothman 1995: 285 vd. Ayrıca Rothman ve Burney'in malzemesini şahsen görme olanağını bulabildik, her iki grupta da incelediğimiz döneme ait çanak çömlek yoktur. Aynı şekilde kuzeybatıda, Sivas civarının da genelde Hitit dünyasının ya da daha genel bir deyimle Orta Anadolu etkisi altında olduğu son yıllarda yapılan yüzey araştırmaları sonucunda belirlenmiş görünür. Bkz. Yakar ve Salzman 1979: 51; Yakar 1992: 512 vd.; Ökse 1994: 247; Ökse 1995: 325 vd.

Fırat kıyısında ve Malatya yakınındaki İmkuşağı Höyüğü'nün 9. yapı katında Eski Hitit türü keramiklerle birlikte bulunan tek bir monokrom boyalı parçasına buraya ithal mali olarak geldiği kuşkusuzdur. Bkz. Sevin ve Derin 1987: 183 vd., res. 6.

17 Özfirat 1997: 289 vd.

18 Martirosyan 1964: 54 vdd.; Aresyan ve diğ., 1990: 74; Kuşnareva 1993: 100 vdd.; Khanzadyan 1995: 29 vdd.; Simonyan 1996: 54 vdd.; Çilingiroğlu 1984: 138 vd.; ay. yaz., 1986: 113 vdd.; ay. yaz. 1988a: 15 vdd.; ay. yaz. 1990a: 40 vdd.; ay. yaz. 1994: 27 vdd.; Edwards 1983: 141 vdd.; ay., yaz. 1986; Özfirat 1997: 270 vdd.

19 Sagona ve diğ., 1996: 153 vd., res. 1/6; Sagona ve diğ., 1997: 139; Sagona ve diğ., 1998: 247 vd.; Sagona ve diğ., 1999: 205 vd.

20 Tarhan ve Sevin 1991: 434 vd., res. 23/7; Tarhan ve Sevin 1994: 852, res. 19/1-2; Tarhan 1994: 47, fig. 29.

21 Korfmann 1982: 179 vdd., abb. 12/1-2.

22 Sevin ve diğ., 1998: 578.

23 Kuşnareva 1959; Kuşnareva 1965; Kuşnareva 1985: 90 vdd.; Kuşnareva 1993: 152 vdd.

24 Aliyev 1967; Aliyev 1972; Aliyev 1977: 24 vdd.; Aliyev 1991: 25 vdd.

25 Burton-Brown 1951: 69 vdd.

26 Edwards 1983.

Üçtepe (Milbar) Höyüğü, Muş İli Bulanık ilçe merkezinin güneydoğusunda ve Bulanık Ovası'ndadır. İlçeye 9 km. uzaklıkta ve aynı isimli köyde yer alan höyük daha önce C. Burney²⁷ tarafından belirlenmiştir. M.S. Rothman'ın²⁸ bir kez daha incelediği yerleşim yeri ovanın en büyük iskân alanıdır. Birbirlerinden uzak olmayan 3 ayrı tepedir (Çizim: 8). Üçtepe Köyü'nün içinde ve yol üzerinde olanın adı Değirmentepe'dir, bunun arkasında kuzeye doğru Mera ve Taşbulak adında daha alçak iki ayrı höyük daha vardır. Topladığımız çanak çömlekler içinde Erken ve Orta Demir Çağı ile Ortaçağa ait parçalar vardır.

Çaygeldi, Haydar Kalesi, Gümüşpınar ve Üçtepe'den topladığımız Erken-Orta Demir Çağı çanak çömlekleri kazıma bezemeleri, yivleri ve Orta Demir Çağını temsil eden kiremit astarlarıyla bu dönem Kuzeydoğu Anadolu için tanındıktır (Çizim: 9-11). Bu çanak çömleklerin benzerleri Elazığ, Bingöl²⁹, Erzurum³⁰ Muş ve Bitlis³¹ yüzey araştırmalarında, Van Kalesi³², Karagündüz³³ ve Dilkaya³⁴ höyükleri kazılarında bulunmuştur. Gümüşpınar Höyüğü buluntularının içinde küçük bir Urartu kemeri parçası da vardır. Bu çanak çömleklerin yaylalarda Orta Tunç Çağı boyalılarıyla birlikte bulunması, transhumanist ya da pastoral olduğunu kabul edebileceğimiz yaşam tarzının Urartu içlerine değin sürdüğünü gösterir. Bölgenin coğrafi özellikleri göz önüne alınırsa, bu doğal bir sonuçtur.

Geç Demir Çağı yalnızca Çaygeldi Höyüğü'nde bulduğumuz tek bir parçayla temsil edilir (Çizim 10: 5). Van yöresi höyükleri³⁵ ve Bayburt-Büyüktepe³⁶ kazılarında bildiğimiz türdeki bu parça açık krem astar üzerine kiremit ve siyah boyalıdır.

Çizim: 2

1- Çömlek p.; açık kahverengi (5 YR 5/4) hamurlu, hamurunun renginde astarlı, orta kum katkılı, kötü pişirilmiş, açkılı, el yapımı. Çizim no. Değirmentepe 6.

2- Çömlek p.; koyu krem (7.5 YR 6/4) hamurlu, içi koyu kiremit (10 R 3/6) dışı siyah (7.5 YR N2/) astarlı, kaba kum ve saman katkılı, kötü pişirilmiş, açkılı, el yapımı. Çizim no. Gümüşpınar 2.

3- Çömlek p.; açık gri (7.5 YR 6/4) hamurlu, ağzının içi koyu pembe (2.5 YR 6/6), içi açık gri (5 YR 6/1) dışı ise siyah (2.5 YR N2/) astarlı, kaba kum ve saman katkılı, kötü pişirilmiş, açkılı, el yapımı. Çizim no. Gümüşpınar 7.

4- Çömlek p.; açık kahverengi (5 YR 6/6) hamurlu, içi hamurunun renginde dışı siyah (7.5 YR N2/) astarlı, kaba kum ve saman katkılı, kötü pişirilmiş, açkılı, el yapımı. Çizim no. Gümüşpınar 1.

5- Çömlek p.; devetüyü (7.5 YR 6/6) hamurlu, içi hamurunun renginde dışı koyu kiremit (10 R 3/6) astarlı, kaba kum ve saman katkılı, kötü pişirilmiş, açkılı, el yapımı. Çizim no. Gümüşpınar 8.

Çizim: 3

1- Çömlek p.; açık kiremit rengi (2.5 YR 5/6) hamurlu, içi hamurunun renginde dışı koyu kiremit (10 R 4/6) astarlı, orta kum katkılı, orta pişirilmiş, açkılı, çark yapımı, siyah (7.5 YR N2/) boya bezemeli. Çizim no. Gümüşpınar 3.

27 Fussell 1980: No. 259.

28 Rothman 1995: No. 38.

29 Sevin 1987: 281 vdd., res. 14; ay. yaz. 1988: 11 vd., res. 10-13, 19, 22, 45; ay. yaz. 1989: 453 vdc., res. 3-5, 10, 22, 25, 33, 38-42.

30 Başgelin ve Özırat 1996: 143 vdd., lev. V-IX.

31 Özırat 1994: 382, res. 7, çiz. 3-4; ay. yaz. 1999: 3 vd., res. 19-20; Rothman 1995: 286, res. 7.

32 Tarhan ve Sevin 1994: 851 vdd., res. 17-18; Tarhan 1994: 44 vdd., fig. 30.

33 Sevin ve Kavaklı 1996: 345, res. 15.

34 Çilingiroğlu 1987: 84 vd., res. 14-15; ay. yaz. 1988b: 234, res. 19-20; ay. yaz. 1991: 273, res. 6; ay. yaz. 1993: 475 vdd., res. 12-17; Çilingiroğlu ve Derin 1992: 407 vd., res. 13-14.

35 Van Kalesi ve Höyüğü kazıları buluntuları için bkz. Tarhan 1989: 383, res. 3/; Tarhan ve Sevin 1990: 371, f.g. 12; Tarhan ve Sevin 1991: 433, res. 15; Tarhan 1994: 40, f.g. 18; Karagündüz Höyüğü için bkz. Sevin ve Kavaklı 1996: 340 vdd., res. 7; Sevin ve diğ., 1998: 575 vd., res. 4; Sevin 1998.

36 Sagona 1993: 195, res. 1/10.

2- Çömlek p.; açık kahverengi (5 YR 6/6) hamurlu, içi hamurunun renginde dışı açık krem (10 R 4/6) astarlı, orta kum katkı, orta pişirilmiş, açkılı, çark yapımı, kiremit (2.5 YR 4/4) ve siyah (2.5 YR N2.5/) boya bezemeli. Çizim no. Haydar Kalesi 1.

3- Çömlek p.; kızıl kiremit (2.5 YR 4/8) hamurlu, hamurunun renginde astarlı, pişme nedeniyle hafif alacalı, ince kum ve saman katkı, orta pişirilmiş, açkılı, çark yapımı, siyah (7.5 YR N2/) boya bezemeli. Çizim no. Gümüşpınar 10.

Çizim: 5

1- Çanak p.; kahverengi (5 YR 5/6) hamurlu, krem (10 YR 8/4) astarlı, ince kum katkı, iyi pişirilmiş, açkılı, çark yapımı, grimsi kahve (5 YR 6/4) boya bezemeli. Çizim no. Çaygeldi Nekropol 2.

2- Çanak p.; kahverengi (5 YR 5/6) hamurlu, krem (10 YR 8/4) astarlı, ince kum katkı, orta pişirilmiş, açkılı, çark yapımı, grimsi kahve (5 YR 6/4) boya bezemeli. Çizim no. Çaygeldi Nekropol 1.

3- Çanak p.; kahverengi (5 YR 5/6) hamurlu, kiremit (2.5 YR 5/6) astarlı, ince kum katkı, orta pişirilmiş, açkılı, çark yapımı, siyah (2.5 YR N3/) boya bezemeli. Çizim no. Çaygeldi Nekropol 27.

4- Çanak p.; kahverengi (5 YR 5/6) hamurlu, kiremit (2.5 YR 5/6) bezemeli kısım ise krem (10 YR 8/4) astarlı, orta kum katkı, orta pişirilmiş, açkılı, çark yapımı, krem (10 YR 8/2) boya bezemeli. Çizim no. Çaygeldi Nekropol 3.

5- Çanak p.; kiremit rengi (2.5 YR 5/6) hamurlu, hamurunun renginde bezemeli kısım ise krem (10 YR 8/4) astarlı, orta kum katkı, orta pişirilmiş, açkılı, çark yapımı, kızıl kiremit (2.5 YR 4/8) ve kahve (2.5 YR 3/6) boya bezemeli. Çizim no. Çaygeldi Nekropol 32.

6- Çömlek p.; kahverengi (5 YR 5/6) hamurlu, içi hamurunun renginde dışı kızıl kiremit (10 R 4/8) astarlı, orta kum katkı, orta pişirilmiş, açkılı, çark yapımı, siyah (2.5 YR N3/) boya bezemeli. Çizim no. Çaygeldi Nekropol 26.

7- Çömlek p.; kahverengi (5 YR 5/6) hamurlu, içi hamurunun renginde dışı kızıl kiremit (10 R 4/8) astarlı, pişme nedeniyle krem alacalı, orta kum katkı, orta pişirilmiş, açkılı, çark yapımı, siyah (7.5 YR N/2) boya bezemeli. Çizim no. Çaygeldi Nekropol 40.

Çizim: 6

1- Çanak p.; pembe (2.5 YR 5/6) hamurlu, hamurunun renginde astarlı, pişme nedeniyle krem-gri alacalı, orta kum katkı, orta pişirilmiş, açkılı, çark yapımı, siyah (7.5 YR N2/) boya bezemeli. Çizim no. Elmakaya-Altintepe 59.

2- Çömlek p.; kiremit rengi (10 R 4/6) hamurlu, içi hamurunun renginde dışı kızıl kiremit (10 R 4/8) astarlı, orta kum katkı, orta pişirilmiş, açkılı, çark yapımı, siyah (7.5 YR N2/) boya bezemeli. Çizim no. Elmakaya-Altintepe 51.

3- Çömlek p.; kahverengi (5 YR 5/6) hamurlu, içi hamurunun renginde dışı kiremit (10 R 4/6) astarlı, orta kum katkı, orta pişirilmiş, açkılı, çark yapımı, siyah (7.5 YR N2/) boya bezemeli. Çizim no. Elmakaya-Altintepe 46.

4- Çömlek p.; pembe (10 R 5/8) hamurlu, içi hamurunun renginde dışı kiremit (10 R 4/6) astarlı, orta kum katkı, orta pişirilmiş, açkılı, çark yapımı, siyah (7.5 YR N2/) boya bezemeli. Çizim no. Elmakaya-Altintepe 45.

Çizim: 9

1- Çanak p.; kahverengi (5 YR 5/6) hamurlu, hamurunun renginde astarlı, orta ve saman kum katkı, orta pişirilmiş, açkılı, çark yapımı. Çizim no. Haydarkalesi 16.

2- Çanak p.; açık pembe (2.5 YR 6/4) hamurlu, kiremit (2.5 YR 5/6) astarlı, orta kum katkı, orta pişirilmiş, açkılı, çark yapımı. Çizim no. Haydar Kalesi 17.

3- Gövde p.; açık kahverengi (5 YR 6/4) hamurlu, hamurunun renginde astarlı, ince kum katkılı, iyi pişirilmiş, çark yapımı. Çizim no. Haydar Kalesi 2.

4- Gövde p.; kahverengi (5 YR 5/6) hamurlu, kiremit (10 R 4/6) astarlı, orta kum katkılı, orta pişirilmiş, açkılı, çark yapımı. Çizim no. Haydar Kalesi 6.

5- Gövde p.; pembe (10 R 6/6) hamurlu, hamurunun renginde astarlı, orta kum katkılı, iyi pişirilmiş, açkılı, çark yapımı. Çizim no. Haydar Kalesi 3.

6- Gövde p.; açık kahverengi (5 YR 6/6) hamurlu, hamurunun renginde astarlı, orta kum katkılı, orta pişirilmiş, açkılı, çark yapımı. Çizim no. Haydar Kalesi 5.

7- Dip p.; açık pembe (5 YR 7/6) hamurlu, hamurunun renginde astarlı, orta kum katkılı, orta pişirilmiş, açkılı, çark yapımı. Çizim no. Haydar Kalesi 13.

Çizim: 10

1- Çanak p.; kiremit rengi(5 YR 5/6) hamurlu, hamurunun renginde astarlı, ince kum katkılı, orta pişirilmiş, açkılı, çark yapımı. Çizim no. Çaygeldi Nekropolü 13.

2- Çanak p.; kiremit rengi(5 YR 5/6) hamurlu, kiremit (2.5 YR 4/6) astarlı, orta kum katkılı, orta pişirilmiş, açkılı, çark yapımı. Çizim no. Çaygeldi Nekropolü 16.

3- Çanak p.; kiremit rengi (5 YR 5/6) hamurlu, hamurunun renginde astarlı, pişme nedeniyle gri alacalı, orta kum katkılı, orta pişirilmiş, açkılı, çark yapımı. Çizim no. Çaygeldi Nekropolü 17.

4- Dip p.; kiremit rengi(5 YR 5/6) hamurlu, hamurunun renginde astarlı, ince kum katkılı, orta pişirilmiş, açkılı, çark yapımı. Çizim no. Çaygeldi Nekropolü 14.

5- Gövde p.; açık kahverengi (5 YR 6/6) hamurlu, içi hamurunun renginde dışı krem (10 YR 8/3) astarlı, ince kum katkılı, orta pişirilmiş, açkılı, çark yapımı, kızıl kiremit (10 R 4/8) ve koyu kahverengi (2.5 YR 3/2) boya bezemeli. Çizim no. Çaygeldi Kale 7.

Çizim: 11

1- Çanak p.; açık kahverengi (5 YR 5/4) hamurlu, hamurunun renginde astarlı, orta kum katkılı, kötü pişirilmiş, açkılı, el yapımı. Çizim no: Üçtepe-Değirmentepe 6.

2- Çanak p.; açık kahverengi (5 YR 6/6) hamurlu, kiremit (2.5 YR 5/6) astarlı, ince kum katkılı, orta pişirilmiş, açkılı, çark yapımı. Çizim no. Üçtepe-Değirmentepe 7.

3- Çanak p.; kiremit rengi (10 R 5/6) hamurlu, koyu kiremit (10 R 4/6) astarlı, orta kum katkılı, orta pişirilmiş, açkılı, çark yapımı. Çizim no. Üçtepe-Değirmentepe 1.

4- Çanak p.; açık kahverengi (5 YR 6/6) hamurlu, koyu kiremit (10 R 4/6) astarlı, orta kum katkılı, orta pişirilmiş, açkılı, çark yapımı. Çizim no. Üçtepe-Değirmentepe 5.

5- Çanak p.; kiremit rengi (10 R 4/8) hamurlu, hamurunun renginde astarlı, ince kum katkılı, iyi pişirilmiş, açkılı, çark yapımı. Çizim no. Üçtepe-Mera Tepe 1.

6- Çömlek p.; kiremit rengi (10 R 5/6) hamurlu çok az bir kısımda görülebilir kap siyah (7.5 YR N2/), siyah astarlı, orta kum katkılı, kötü pişirilmiş, açkılı, çark yapımı. Çizim no. Üçtepe- Mera Tepe 3.

7- Çömlek p.; kiremit rengi (10 R 5/6) hamurlu, ağız kenarı ve boyun altı kızıl kiremit (10 R 4/6) astarlı, orta kum katkılı, iyi pişirilmiş, açkılı, çark yapımı. Çizim no. Üçtepe-Mera Tepe 5.

8- Çömlek p.; devetüyü (7.5 YR 6/6) hamurlu, hamurunun renginde astarlı, orta kum katkılı, orta pişirilmiş, açkılı, çark yapımı. Çizim no. Gümüşpınar 9.

* Çanak çömlek tanımlarında Munsell Soil Color Charts (Baltimore 1988) renk kataloğu kullanılmış, ancak daha kolay anlaşılabilmesi için numaraların yanına kendi tanımladığımız renkler de yazılmıştır.

KISALTMALAR ve BİBLİYOGRAFYA

- Aliyev 1967, ALİYEV, V. H., "Noviye Materiali o Kùl-tepe Raspisnoi Keramiki v Azerbaidjane", *Sovetskaya Arheologiya* 1: 115-212.
- 1972, ALİYEV, V. H., "Arheologiceskie Raskopki na Holme Kùl-Tepe II", *Sovetskaya Arheologiya* 3: 219-226.
- 1977, ALİYEV, V. H., *Azerbaycan'da Tunç Devrinin Boyalı Gaplar Medeniyeti* (Bakù).
- 1991, ALİYEV, V. H., *Kultura Epokhi Srednei Bronzi Azerbaidjana* (Bakù). Areşyan, ve diğ.
- 1990, AREŞYAN, G. E., OGANESYAN, V. E., MURADYAN, M. F. PETROSYAN, L. A., "Konets Srednego Bronzovogo Veka v Mejdureçve Araksa i Kuri", *Istoriko Filologiceskii Jurnal* 128: 53-74.
- Başgelen ve Özfırat: 1996, BAŞGELEN, N., ÖZFIRAT A., "Erzurum'da Bir Demirçağ Merkezi: Toprakkale", *Anadolu Araştırmaları: Prof. Dr. Afif Erzen Anı Kitabı XIV* (1996): 143-159.
- Burney 1958, BURNEY, C. A., "Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze", *Anatolian Studies* VI-II: 157-209.
- Burton-Brown 1951, BURTON-BROWN, T., *Excavations in Azerbaijan*, 1948 (London).
- Çilingiroğlu 1983, ÇİLİNGİROĞLU, A., "Van Gölü Havzasında M.Ö. 2. Bin Kültürüne Ait Bazı Veriler", *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 1: 25-29.
- 1984, ÇİLİNGİROĞLU, A., "The second millenium painted pottery tradition of the Van Lake Basin", *Anatolian Studies* XXXIV: 1984: 129-140.
- 1986, ÇİLİNGİROĞLU, A., "Van Gölü havzasında 2. bin boyalı çanak-çömlek geleneği", *Türk Tarih Kongresi IX*: 109-115.
- 1987, ÇİLİNGİROĞLU, A., "Van-Dilkaya Höyüğü Kazıları, 1985", *Kazı Sonuçları Toplantısı VIII/I*: 81-94.
- 1988a, ÇİLİNGİROĞLU, A., "Van Gölü havzasında M.Ö. 2. binyıla ait boyalı çanak-çömlek geleneği", *Ege Üniversitesi, Arkeoloji ve Sanat Dergisi* IV: 5-18.
- 1988b, ÇİLİNGİROĞLU, A., "Van-Dilkaya Höyüğü Kazısı", *Kazı Sonuçları Toplantısı IX/I*: 229-247.
- 1990a, ÇİLİNGİROĞLU, A., "Gaziantep Müzesindeki Van -Urmiye boyalıları", *Ege Üniversitesi, Arkeoloji- Sanat Tarihi Dergisi* V: 25-44.
- 1990b, ÇİLİNGİROĞLU, A., "Van ve Urmiye bölgeleri arasındaki kültürel ilişkinin Van-Urmiye boyalıları ışığında değerlendirilmesi", *Türk Tarih Kongresi X*: 169-173.
- 1991, ÇİLİNGİROĞLU, A., "Van-Dilkaya Höyüğü Kazıları 1989", *Kazı Sonuçları Toplantısı XII/I*: 271-276.
- 1993, ÇİLİNGİROĞLU, A., "Van-Dilkaya Höyüğü Kazıları: Kapanış", *Kazı Sonuçları Toplantısı XIV/I*: 469-491.
- 1994, ÇİLİNGİROĞLU, A., "Van Gölü havzasında üretilen M.Ö. II. binyıl boyalı çanak çömleği", *Arkeoloji Dergisi* II: 1-31.
- Çilingiroğlu ve Derin 1992, ÇİLİNGİROĞLU, A., DERİN, Z., "Van-Dilkaya Kazısı 1990", *Kazı Sonuçları Toplantısı XIII/I*: 403-422.
- Edwards 1983, EDWARDS, M. R., *Excavations in Azerbaijan (North-western Iran) I: Haftavan, Period VI BAR 182* (Oxford).
- 1986, EDWARDS, M. R., "Urmia Ware and its distribution in North-Western Iran", *Iran* XXIV: 57-77.
- Evren 1999, EVREN, A., "Bulanık Leter (Elmakaya) Köyü Buluntuları", *Arkeoloji ve Sanat* 89: 36-40.
- French ve Summers 1994, FRENCH, D., SUMMERS, J., "Pre-Urartian and Urartian Pottery From the Muş Region", *Anatolian Studies* XLIV: 77-84.
- Güneri 1992, GÜNERİ, S., "Doğu Anadolu'da Yeni Gözlemler", *Türk Arkeoloji Dergisi* XXX: 149-195.
- Khanzadyan 1995, KHANZADYAN, E. V., *Metsamor 2, La Necropole: Les Tombes du Bronze Moyen et Recent*. Voi. 1 (Neuchatel-Paris).
- Korfmann 1982, KORFMANN, M., *Tilkitepe: Die ersten Ansätze prähistorischer Forschung in der ostlichen Türkei, Istanbul Mittelungen Beiheft 26* (Tübingen).
- Kozbe 1990, KOZBE, G., "Van-Dilkaya Höyüğü Erken Transkafkasya Keramiği", *Araştırma Sonuçları Toplantısı VII*: 533-554.
- 1995, KOZBE, G., "Muş Ovası Yüzey Araştırmalarında Ele Geçen Erken Transkafkasya Çanak Çömleği Işığında Bölgenin Erken Tunç Çağının Yeniden Değerlendirilmesi", *Ege Üniversitesi, Arkeoloji Dergisi* III: 35-50.
- Kökten: 1947 KÖKTEN, İ. K., "1945 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Tarihöncesi Araştırmaları", *Befiletin XI/43*: 431-472.

- Kuşnarova 1959, KUŞNAREVA, K. K., "Poselenie epochi Bronzi nakholme Üzerlik-Tepe Okolo Agdama", *Materiali Issledovaniya po Arheologii SSSR* 67: 388-430.
- 1965, KUŞNAREVA, K. K., "Novie dannic o poselenii Üzerlik-Tepe okolo Agdana", *Materiali Issledovaniya po Arheologii* 125: 74-102.
- 1985, KUŞNAREVA, K. K., "Cevano-Üzerliskskaya Kültura Perioda Srednei Bronzii na Territorii Yujnogo Kavkaza", *Kulturnoc Naslegie Vostoka* : 89-104.
- 1993, KUŞNAREVA, K. K., *Yujny Kavkaz V IX-İl* (Tis. do N. E.), (Sankt Petersburg).
- Martirosyan 1964, MARTİROSYAN, A. A., *Armeniya v Epohi Bronzi i Rannego Joleza* (Erevan).
- Ökse 1994, ÖKSE, A. T., "Sivas İli 1992 Yüzey Araştırması", *Araştırma Sonuçları Toplantısı XI*: 243-258.
- 1995, ÖKSE, A. T., "Sivas İli 1993 Yüzey Araştırması", *Araştırma Sonuçları Toplantısı XII*: 317-329.
- Öztirat 1994, ÖZFİRAT, A., "M.Ö. İI. Binyıl Doğu Anadolu Boyalı Seramik Kültürleri Üzerine Araştırmalar", *Araştırma Sonuçları Toplantısı XI*: 359-377.
- 1997, *Kuzeydoğu Anadolu M.Ö. İI. Binyıl Boyalı Çanak Çömlek Kültürü* (İstanbul Üniversitesi, basılmamış doktora tezi), (İstanbul).
- 1999, ÖZFİRAT, A., "1997 Yılı Bitlis-Muş Yüzey Araştırması", *Araştırma Sonuçları Toplantısı XVIII*: 1-32.
- Rotmann 1993 ROTHMANN, M. S., "Afsaslan Baraj Gölü Alanında Muş Ovasında Yüzey Araştırmaları Ön Rapor, 1991", *Araştırma Sonuçları Toplantısı X*: 279-295.
- 1995, ROTHMANN, M. S., "The Pottery of The Muş Plain And The Evolving Place of a high Border Land", *Araştırma Sonuçları Toplantısı XII*: 281-304.
- Rotman ve Kozbe 1997, ROTHMAN, S. M., KOZBE G., "Interpreting Muş in The Early Bronze Age", *Anatolian Studies* XI VII:105-126.
- Russell 1980, RUSSELL, H. F., Pre-Classical Pottery of Eastern Anatolia *BAR* 85 (Oxford).
- Sagona 1984, SAGONA, A., "The Caucasian Region in the Early Bronze Age", *BAR* 214 (Oxford).
- Sagona 1993, SAGONA, A., "Büyüktepe Höyük-1991", *Kazı Sonuçları Toplantısı XIV/İ*: 193-211.
- Sagona ve diğ., 1996, SAGONA, A., SAGONA, C., ÖZKORUCUKU U, H., "Excavations at Sos Höyük-1994", *Kazı Sonuçları Toplantısı XVIII/İ*: 151-155.
- Sagona ve diğ., 1997, SAGONA, A., ERKMEN, M., SAGONA, C., "Excavations at Sos Höyük, 1995", *Kazı Sonuçları Toplantısı XVIII/İ*: 137-144.
- Sagona ve diğ., 1998, SAGONA, A., ERKMEN, M., SAGONA, C., "Excavations at Sos Höyük, 1996", *Kazı Sonuçları Toplantısı XIX/İ*: 245-250.
- Sagona ve diğ., 1999, SAGONA, A., ERKMEN, M., SAGONA, C., "Excavations at Sos Höyük, 1997", *Kazı Sonuçları Toplantısı XX/İ*: 205-206.
- Sevin 1987, SEVİN, V., "Malatya-Elazığ-Bingöl İlleri Yüzey Araştırması 1985", *Araştırma Sonuçları Toplantısı IV*: 279-300.
- Sevin 1988, SEVİN, V., "Elazığ-Bingöl İlleri Yüzey Araştırması, 1986", *Araştırma Sonuçları Toplantısı V*: 1-44.
- Sevin 1989, SEVİN, V., "Elazığ-Bingöl İlleri Yüzey Araştırması, 1987", *Araştırma Sonuçları Toplantısı VI*: 451-500.
- Sevin 1998, SEVİN, V., "Van/Karagündüz Kazılarının Işığında Doğu Anadolu Geç Demir Çağ Çanak Çömleği", (yay. haz. G. Arsebük, M. J. Mellink, W. Schirmer) *Karatepe'deki Işık, Halef Çambel'e Sunulan Yazılar*: 715-726.
- Sevin ve Derin 1987, SEVİN, V., DERİN, Z., "İmikuşağı Kazıları, 1985", *Kazı Sonuçları Toplantısı VIII/İ*: 181-204.
- Sevin ve Kavaklı 1996, SEVİN, V., KAVAKLI, E., "Karagündüz Höyüğü ve Nekropolü 1994 Yılı Kurtarma Kazıları", *Kazı Sonuçları Toplantısı XV/İ*: 337-361.
- Sevin, ve diğ., 1998, SEVİN, V., KAVAKLI, E., ÖZFİRAT, A., "Karagündüz Höyüğü ve Nekropolü 1995-1996 Yılı Kurtarma Kazıları", *Kazı Sonuçları Toplantısı XIX/İ*: 571-589.
- Simonyan 1996, SİMONYAN, A. E., "Pastours et chefs de guerre au Bronze Moyen (XXIII-XXII Siecle Avant J.C.)", (yay. haz. J. Santröt) *Arménie: Tresors de l'Arménie ancienne, des origines au IVe siècle* (Paris): 54-69.
- Tarhan 1989, TARHAN, M. T., "Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları 1987", *Kazı Sonuçları Toplantısı XI/İ*: 369-428.
- Tarhan 1994, TARHAN, M. T., "Recent Research at the Urartian Capital Tushpa", *Tef Aviv* 21/1: 22-57.
- Tarhan ve Sovin 1976-77, TARHAN, M. T., SEVİN, V., "Van bölgesinde Urartu Araştırmaları", *Anadolu Araştırmaları IV-V*: 347-360.
- 1991, TARHAN, M. T., SEVİN, V., "Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları 1989", *Kazı Sonuçları Toplantısı XII/İ*: 429-456.

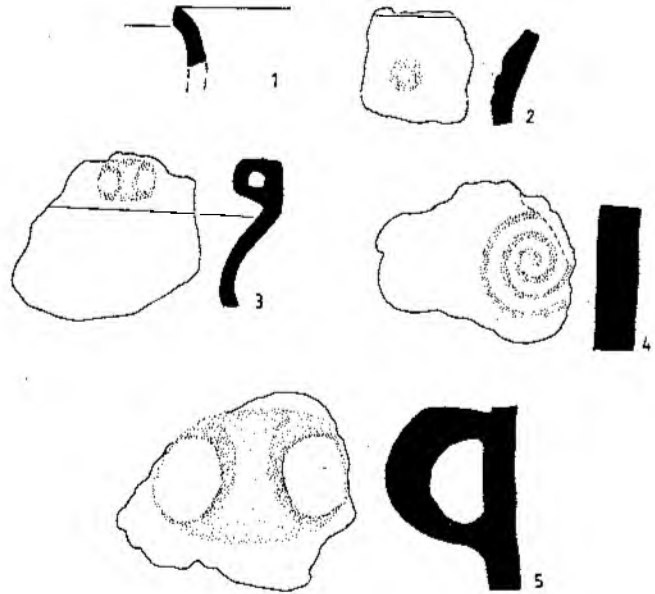
- 1994, TARHAN, M. T., SEVİN, V., "Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları 1990 Yılı Çalışmaları", *Belleten* LVII/220: 843-861.
- Yakar 1992, YAKAR, J., "Beyond the Eastern Borders of the Hittite Empire: An Archaeological Assessment", (yay. haz. H. Otten, E. Akurgal, H. Ertem, A. Süel), *Sedat Alp'e Armağan* (Ankara): 507-520.
- Yakar ve Salzman 1979, YAKAR, J., SALZMAN, A. G., "Archaeological Survey in the Malatya and Sivas Provinces, 1977", *Tel Aviv* 6: 34-53.



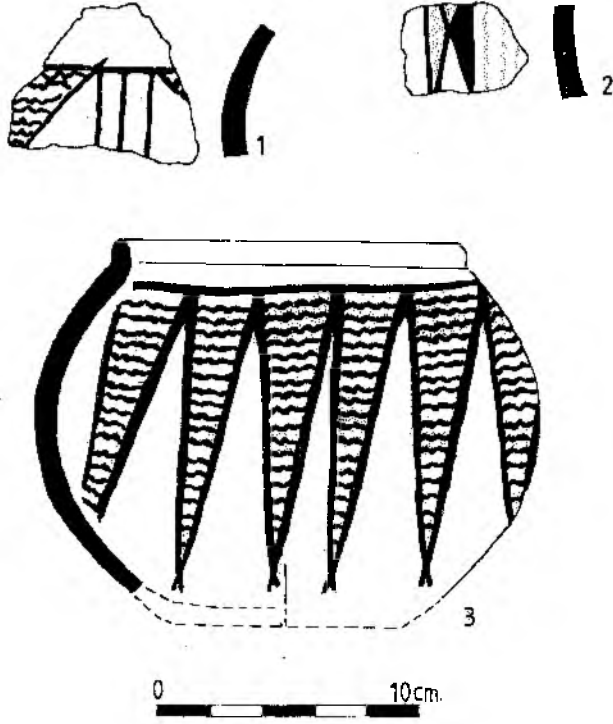
Harita: Bitlis, Muş, Ağrı ve Iğdır illeri yüzey araştırması 1995-1998



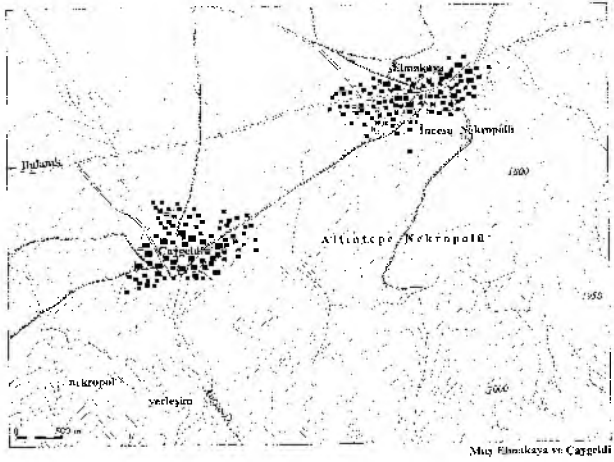
Çizim: 1



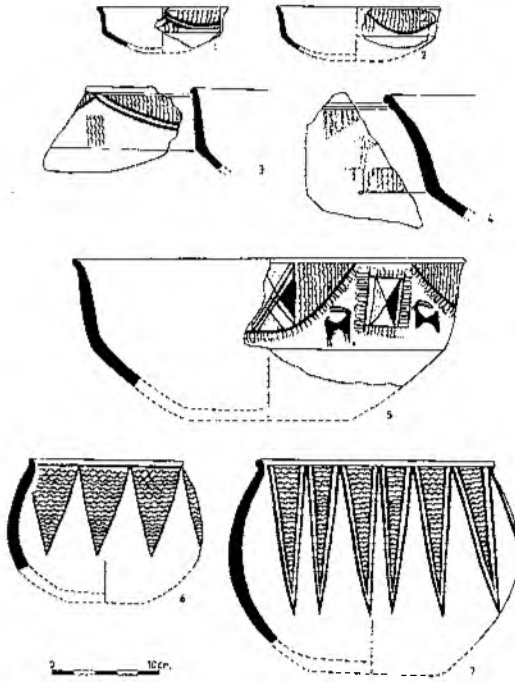
Çizim 2: Gümüşpınar İlk Tunç Çağı çanak-çömleği



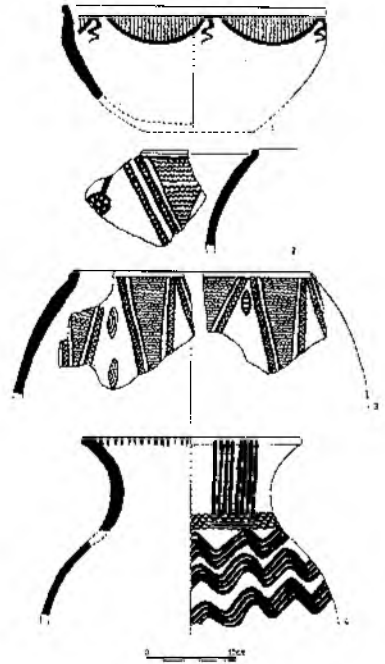
Çizim 3: Gümüşpınar, Haydar Kalesi, Orta Tunç Çağı çanak çömleği



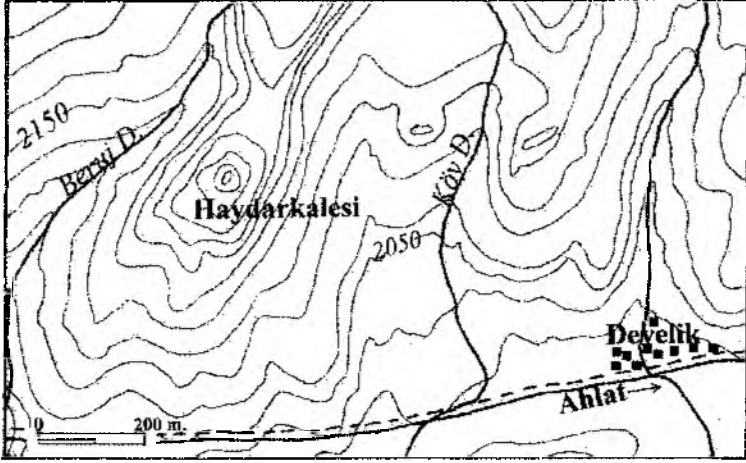
Çizim: 4



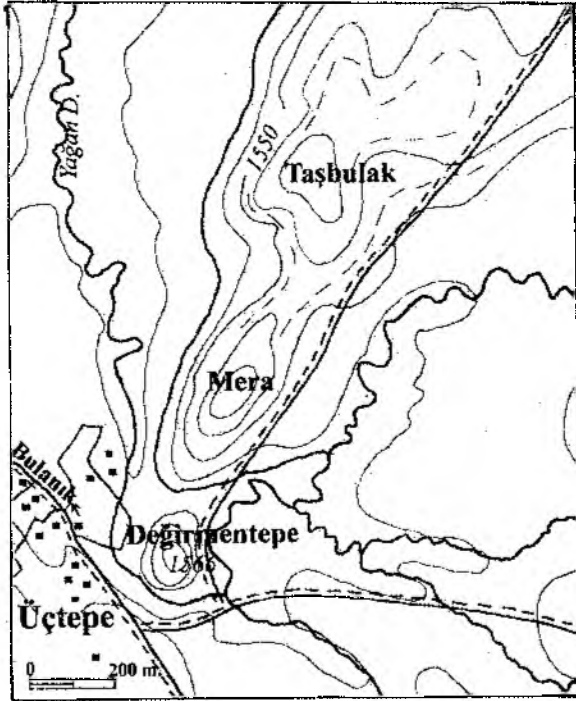
Çizim 5: Çaygeldi. Orta Tunç Çağı çanak çömleği



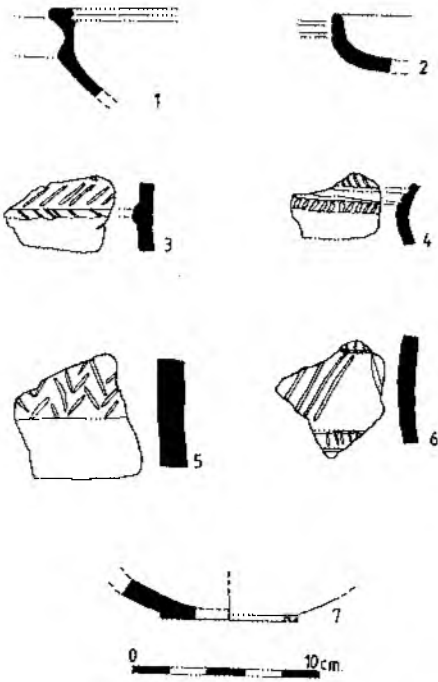
Çizim 6: Elmakaya Altantepe, Orta Tunç Çağı, çanak çömleği



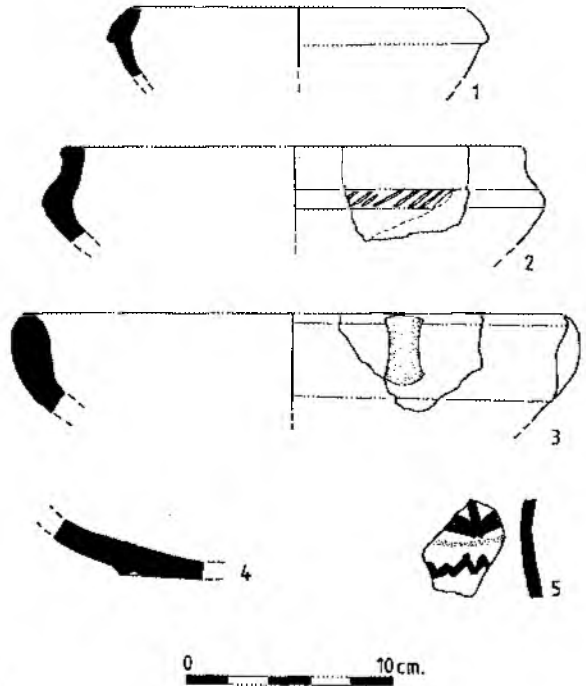
Çizim: 7



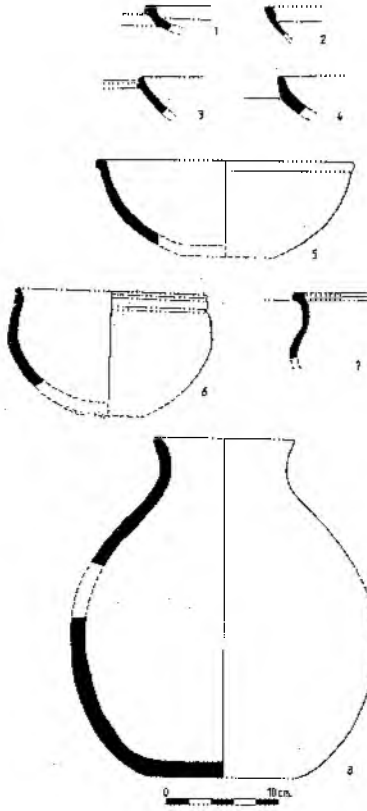
Çizim: 8



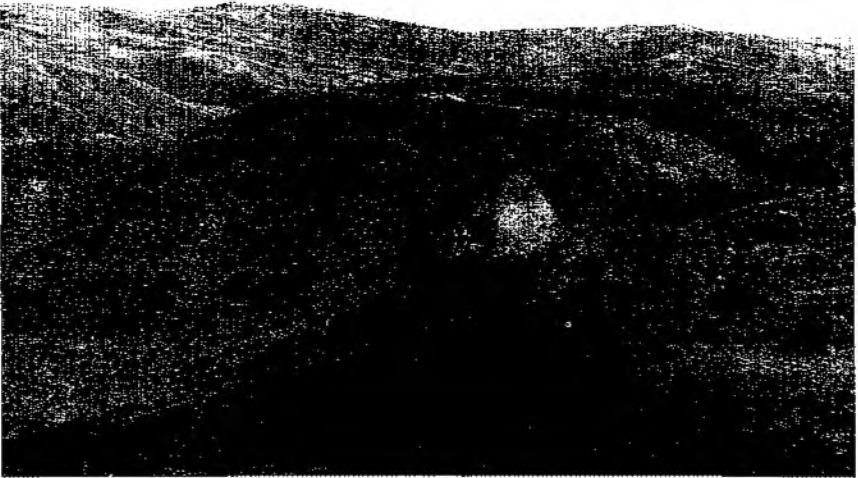
Çizim 9: Demir Çağı, çanak çömleği



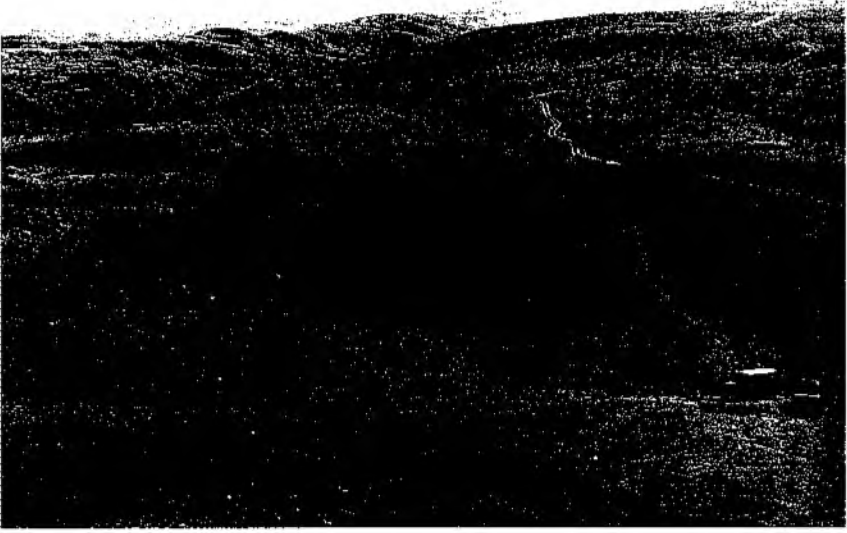
Çizim 10: Demir Çağı çanak çömleği



Çizim 11: Demir Çağı çanak



Resim 1: Çaygeldi yerleşimi



Resim 2: aygeldi nekropolü



Resim 3: Haydar Kalesi